ABYA YALA ÑOÑE'ẼME'Ẽ

OÑEIKŨMBY PYA'E HAĞUÁICHA

iin Instituto Interamericano del Niño, la Niña y Adolescentes

OEA Más derechos para más gente

CRÉDITOS
MBURUVICHAKUÉRA:

Luis Almagro
Secretario General - OEA rehegua

Néstor Méndez
Secretario General Asistente - OEA

Teresa Martínez
Motenondehára - Consejo Directivo de la IIN

Victor Giorgi
Motenondehára Guasu – IIN

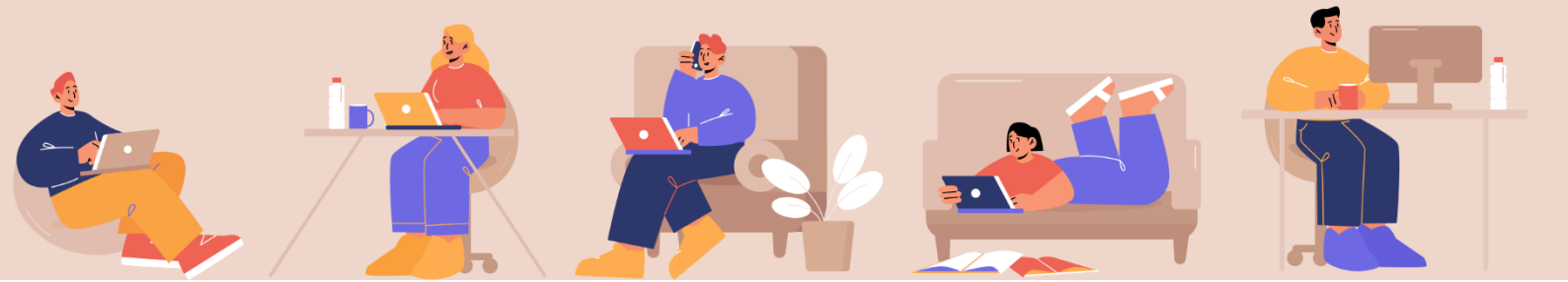

OÑANGAREKÓVA PE PUVLIKASIÓNRE:

Luis Albernaz
Rehegua Coordinador del Área de Promoción y Protección de Derechos - IIN rehegua

Daniela Tupayachi
Coordinador programa de consolidación de sistemas oñemotenondéva ha oñeñangareko haguã NNA – IIN rehe

Lucia de los Bueis
Rehegua Consultor Área de Promoción y Protección de Derechos rehegua – IIN

Sara Cardoso
Rehegua Coordinador del Área de Comunicación y Información -IIN rehegua

Miguel Ángel Verón Gómez[1]
Ombojere guarani ñe'ẽme - Traductor a la lengua guaraní

MITÃRUSUKUÉRA HAIHÁRA:

Grupo Regional Asesor en Participación Infantil Adolescente pypegua - GRAPIA

Nikole Meza (GRAPIA-Perú)
Shifa Sarker (GRAPIA-Canadá)

MITÃ HA MITÃRUSUKUÉRA HAIHÁRA:

Aty mObosako'iva'ekue upe Pojoapy Mitã'i, Mitakuña'i ha Mitãrusu Ojeykeko ha Oñemo'ã haĝua pypegua (GOT SIPPINNA)

Yeymy Marily Villeda Fuentes (Honduras)
Ramón Ernesto Alejo Martínez (Honduras)
Emily Elizabeth Barrera Tabora (Honduras)
Ulises López Saucedo (Paraguay)
Marcos Joel Cardozo Martínez (Paraguay)
Camila Monserrath Espinoza Obregón (Paraguay)

[1] Es escritor bilingüe guaraní-castellano, investigador y traductor público castellano-guaraní. Doctor en Lengua Guaraní. Licenciado en Letras y Licenciado en Educación Bilingüe Guaraní-Castellano. Fue director general de Planificación Lingüística de la Secretaría de Políticas Lingüísticas. Actualmente es Miembro de Número de la Academia de la Lengua Guaraní, docente de la Universidad Nacional de Asunción, la Universidad Nacional de Itapúa, director general y docente del Instituto Técnico Superior de Estudios Culturales y Lingüísticos Yvy Marãe'ỹ. Investigador Categorizado del CONACYT. Es autor y coautor de diez libros. Estudiante del Doctorado en Traducción y Ciencias del Lengua de la Universidad Pompeu Fabra de Barcelona, España.

ÑE'ẽTENONDEGUA:

Upe 18 jasypokõi ojegueromandu'a 44 ary oñemboguata ñemoñepyrũ hague opa mba'e Abya Yala Ñoñe'ẽme'ẽ omaoañetéva. Ko kuatia niko hína pojoapy léi rehegua ojekuaáva Sistema Interamericano de Derechos Humanos ramo, ha ipype oñemoheñói ha oñemohenda Corte Interamericana de DDHH ha Comisión Interamericana de DDHH rembiaporã.

Upe Sistema Interamericano ndogueroikéi Instituto Interamericano del niño, la niña y adolescentes (IIN)-pe jepéramo oĩmakuri; ko mba'e ojehu upéramo ndojehechakuaái ha noñemba'apói rehe mitãnguéra derecho rehe, ha'e ndojejapyhýigui yvypóra derecho kuápe umi derecho, ojehecha uvei katu ñepytyvõ ha mba'e porã apóramonte.

Oñemboaje rire upe Ñoñe'ẽme'ẽ Mitã Derecho rehegua (Naciones Unidas Sistema Universal pegua 1989-pe) tuichaiterei oikoe oúvo ojehechaháicha mitãnguéra reko ha mayma kakuaa rembiaporã. Upéicha rupi ko'ãga rupi ñañe'ẽ "mitã'i, mitã kuña'i ha mitãrusu derecho rehe".

Umíva umi derecho apytépe ojejuhu derecho maymave oñemomarandu, hemiandu tee, oñehenduka ha oñehendúvo; upéva ojekuaa "derecho ojepartisiparavo". IIN guive roñemongu'e rojúvo oñemaoñetévo kóva ko derecho, ha ojererekóvo peteĩva umi mba'e oñemopyendahápe mitãnguéra renda tee, jeyvéramo kakuaakuéra nomoañeteséiva; katu, jepevéramo upéicha, tuicha ojehechakuaavéva ko regiõme. Jepéramo leikuérape ojehechakuaapa ha ñe'ẽ poravopyre ojekykýi hese, añetehápe noñembohapéi temimoĩmykuérape oñemoañetévo ha ndojehape'apói añetehápe umi derecho oñemoañete ha maymave ojeykekóvo hesekuéra.

Ko'ẽreíre ojehechakuaave rehe niko heta temimoĩmby, taha'e Sistema Universal de derechos humanos, ha Sistema Interamericano, ha ambueve léi oñeguenohẽva tetãháre oipe'a okẽ jahechápa mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu oikuaauka hemiandu, omba'ejerure térã oguerosapukái ohasáva ha'ekueraitevoi; upe Tercer Protocolo Facultativo del Comité de los Derechos del Niño osẽva'ekue ohechauka añeteha ko oje'éva.

Katu, jajesarekóramo tape ojeiguyrúva ha mba'éichapa pe máva oñehendukakuaa, heta ñepysãnga jajuhu, umi tape oiguyru rehe kakuaa año ha ichupekuéra g̃uarãnte.

IIN niko umi ary ohasaramovévape ojapyhy derecho ojepartisipávo tembiaporã kakuaavéramo ichupe g̃uarã temimoĩmby háicha ha mba'e tekotevẽtereívaramo opaite política oñemopyendáva derecho áripe g̃uarã. Upéicha rupi umi imoakãhára omoheñói upe Programa

interamericano de participación infantil y adolescente, hembiaporã kuápe, ha upéva oñemohenda omopyenda mbaretévo mitã ha mitãrusukuéra participación opaite temimoĩmbýpe, ha umíva apytépe IIN Moakãhára ha OEA retepýpe.

Upéichante avei OEA Amandaje Guasu, ary 2020 guive, hembiapoukapy AG/Res 2975 rupive, oñe'ẽva democracia ñemopyenda ko Abya Yala-pe, ohechakuaa IIN rembiapo ha omañete omandava'ekue "toñembopyrusuve ha toñemopyenda OEA ryepýpe juruja mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu opartisipa haĝua".

Ojejesarekóramo pya'e pya'e jepe ko regiõmepa mba'éicha oñemboguatahína Sistema Interamericano remimoĩmby mitã ha mitãrusukuéra ndive, ojehechakuaáta heta gueteri ojeguatava'erãha. Mba'e porandu ojejapoukava'ekue IIN guive ary 2021-me 412 mitãrusu 18 tetãmegua oguerekóva 13 ary guive 17 ary peve, oikuaa CorteIDH ñemongu'e ha rembiaporã, ha sa'ive 20%-gui CIDH rehegua; 50% oikuaa ko temimoĩmby ha 50% katu mba'evetevoi ndoikuaái ichugui.

Ore rembiasakue romba'apokuévo umi mitã ha mitãrusu aty ndive orepytyvõ rohechakuaávo ñe'ẽ ojeporúva umi pojopy opa tetãmegua ohakã'i'óva yvypóra derecho-pe hypy'ũ ha oñembohasyetereiha ha itukãñorairõha oikũmbývo umi tapicha ndoiporuikatúiva umi ñe'ẽ apesã, ko'ýte umi mitã pyahu ndohupytýiva gueteri 18 arýpe ĝuarã.

Opa ko'ã mba'e renondépe niko ojehechákuri tekotevẽha oñeguenohẽ Abya Yala Ñoñe'ẽme'ẽ Yvypóra Derecho rehegua" "oñeikũmby pya'e haĝuáicha" jahechápa mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu oikũmba ha ojevalekuaa hese.

Mba'epahína ko jehaipy oñeikũmby pya'e haĝuá. Ñande kakuaa háicha ñapensáramo koichagua jehaipy niko, jeyvéramo, jaroike ñane akãme mba'éichapa oñe'ẽne umi mitã'i ha mitãkuña'i ha ñañeha'ã ñañe'ẽ ha'ekuéraicha. Ñandekuéra ñañe'ẽramo mitã ndive ha'ete ku "ñañemomitã rekóva", katu péicha jajapóramo ñañemongu'e ñande kakuaa háicha, jahecha háicha ichupekuéra; ja'ekuaa mitã'i ha mitãkuña'i ñandénte jarojeráva ñane apytu'ũme, ha ndaha'éi umi mitã ikangue ha huguýpe, hekove teéva, hi'arandupy ha hekoasa teéva.

Ko'ã mba'e rehe rojepy'amongeta rire romoheñói jehaipy ojokupytýva mitã ha mitãrusu ku'a rehe, ha'ekueraite ohesa'ỹjo ha oikũmbykuaáva, ha ohaijey hikuái iñe'ẽ ha hekopekuéra. Heta oñemba'apo ha ojehaijeyjey ko pojoapy, ha upekuévo avei ojesareko hese tapicha iñarandúva léipe, ani haĝua ojehaívo oñemomombyry upe léi ypýgui. Oñembosako'ikuévo umi mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusuete voi omotenonde tembiapoita, ha kakuaakuéra katu oykeko, ohesape'a ha oipytyvõ ichupekuéra.

Ko aranduka'i oñemyasãi castellano, inglés, portugués, francés ha guaraníme; ha'e hína umi tembiapoita rapykuere, ha oporoipytyvõse jahechápa mi mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu ko Abya Yala-ygua oikove tetãygua añetéramo.

Victor Giorgi

Moakãhára Pave

IIN-OEA

Montevideo, jasypokõi 2022

ÑE'ẽÑEPYRŨ:

Abya Yala Ñoñe'ẽme'ẽ Yvypóra Derecho rehegua (ojekuaáva avei "Pacto de San José de Costa Rica" ramo) niko oñemoañete 18 jasypokõi 1978-pe upe Conferencia Especializada Interamericana Yvypóra Derecho reheguápe ha ojegueroike umi Yvypóra Derecho rehegua kuatia apytépe Iberoamérica-pe. Ipype oñemboguapy umi derecho ha tekosã'ỹ opa Estado ojejuhúva ipype omoañeteva'erãva.

IIN-OEA guive añetehápe roguerovia koichagua kuatia oñeikũmby pya'ekuaáva omoaĝuiha mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu maymávape opa umi temimoĩmby oñemoherakuã ha oñemoañetévo derecho, ha ndaha'éi ha'ekuéra oiporu haĝua año; ha'ekueraite voi oñemomba'évo hese, Estado ha tetãygua joaju ha umi organización opa tetãmeguáva javeve. Ko Abya Yala Ñoñe'ẽme'ẽ Oñeikũmby Pya'e Haĝuáicha rehe oñemba'apo ojejúvo 2019 guive, upe tembiapo guasu "Programa oñemopyendáva ojekuaauka ha oñepysyrõvo derecho", kuápe, upe

Aty Ombosako'iva'ekue upe Pojoapy (GOT SIPPINNA) ndive.

Oñeñe'ẽvo ko ipahapegua rehe, iporãne ojekuaauka GOT ha'ehahína mitã´i, mitãkuña'i ha mitãrusu Abya Yala-ygua aty, juruja oñemoheñói, oñembohape ha omboguatáva yvytu pepo rehe Instituto Interamericano del Niño, la Niña y Adolescentes (IIN) rupive, ha umi mitãpyahu ojejuhúva Grupo Regional Asesor en Participación Infantil y Adolescente (GRAPIA) ñemoirũme, oñomongeta ha omboguatáva umi mba'e ha'ekueraite ohechakuaáva oñemotenondeva'erãha ha IIN omba'apóva oúvo. GOT jehupytyrã hína umi mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu tomoañete iderécho oñemongu'évo umi tenda isegúravape.

Umivarã, oñemba'apo ha ojejapyhy 33 umi 83 akytã oguerekóva Ñoñe'ẽme'ẽ omohendáva opaite tapicha derecho ha oñemba'apo hese, tenonderãite voi, umi mitãpyahu ojejuhúva GRAPIA ndive; oñemba'apo rire hendivekuéra katu ojehesaporavo umi ñe'ẽrã oñemba'apo haĝua mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusukuéra GOT pegua ndive. Oñemba'apókuri umi pojoapy ojeguerekóva oñeporomo'ã haĝua rehe ha derecho ñeñangareko rehe, mba'etepahína upe sistema interamericano, mba'éichapa oñembohete, mba'épa yvypóra derecho, mba'erãpa ovale hamba'e. Heta oñemba'apo rire, oñembohete peteĩteĩva umi 33 akytã, oñehesa'ỹjo ha oñeikũmby peteĩteĩva umi derecho, moõ mevépa ojepyso ha mba'érepa tuicha mba'e. Upe tembiapokue rapykuere hína ko kuatia ojejuhúva nde pópe, oñediseña ha oñemoĩva OEA ñe'ẽ maymáme ha guaraníme avei.

Ipahápe, roho'arõ ko kuatia toñemoherakuã ha tojeporu opa henda rupi oñemba'apo haĝua, jahechápa péicha noñembohapéi derecho oñeporomomarandúvo, ojehupytývo justicia ha oñembohapeve mayma mitã´i, mitãkuña'i ha mitãrusu Abya Yala-ygua oñemongu'évo.

Daniela Tupayachi

Programa oñemopyendáva ojekuaauka ha oñepysyrõvo NNA -IIN Mboguatahára

Lucía de los Bueis

IIN Derecho Jekuaauka ha Ñepysyrõrã Ykekohára.

Montevideo, jasypokõi 2022

1. MBA'E REHEPA OÑEMBOSAKO'I ABYA YALA ÑOÑE'ẼME'Ẽ OÑEIKŨMBY PYA'E HAĜUÁICHA

IIN-OEA guive niko rohechakuaa tekotevẽtereiha ojeguereko ko Ñoñe'ẽme'ẽ oñeikũmby pya'e haĝuáicha, ojekuaaha rehe sistema interamericano ha sistema Universal oikepaha oñondive peteĩ léi guasu ryepýpente, ha tekotevẽha oñeguenohẽve pojoapy oñeikũmby pya'éva oñemoñe'ẽvo jahechápa mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu pópe oñemoĝuahẽ marandu heha hetave, tove toiporu hikuái hekovépe, taha'émo upe sistema universal (Mitã Derecho Ñoñe'ẽme'ẽ ndive) térã katu upe sistema interamericano (Abya Yala Ñoñe'ẽme'ẽ ári).

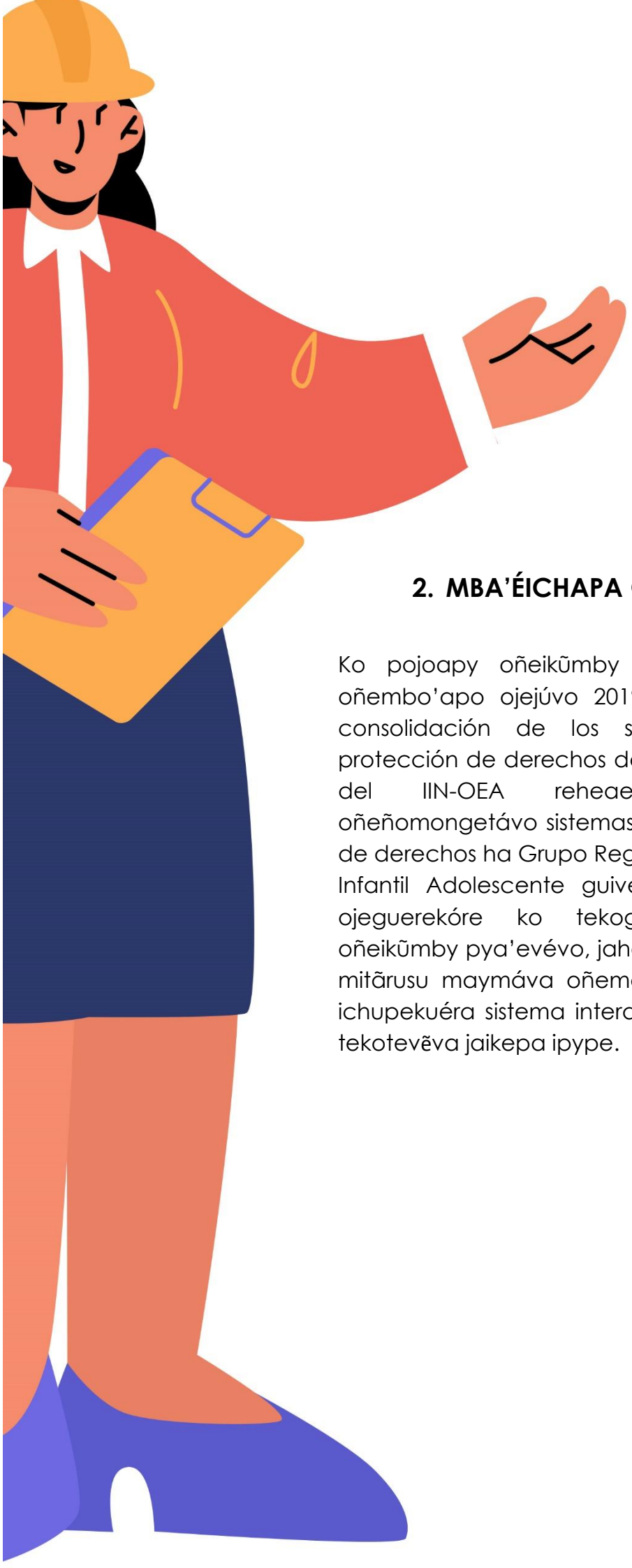

2. MBA'ÉICHAPA OÑEMBA'APÓKURI:

Ko pojoapy oñeikũmby pya'evekuaáva rehe niko oñembo'apo ojejúvo 2019 guive, Programa para la consolidación de los sistemas de promoción y protección de derechos de niños, niñas y adolescentes del IIN-OEA reheae, upe oñemoheñóiva oñeñomongetávo sistemas de promoción y protección de derechos ha Grupo Regional Asesor en Participación Infantil Adolescente guive. Tuicha mba'e niko hína ojeguerekóre ko tekoguatarã oñembosako'ipyre oñeikũmby pya'evévo, jahechápa mitã'i, mitakuña'i ha mitãrusu maymáva oñemomba'e hese ha oñemboja ichupekuéra sistema interamericano de derecho rehe, tekotevẽva jaikepa ipype.

Upéicha rupi:

- Tenondete voi ojepyta oñemotenondévo 33 umi 82 ko kuatia akytãgui, ko'ã 33 ohakã'i'o rehe opavave tapicha derecho yvypóra háicha.

- Upéi katu oñemba'apo ko Ñoñe'ẽme'ẽ jehaívo oñeikũmby pya'eve haĝuáicha, ha oñeñeha'ã ojeporavo ha oñeguenohẽ peteĩteĩva umi 33 akytã oñemboguejyhápe ikarakukuete.

- Tenondevévo, ojekuaauka ha oñemboguejy upe ojehaiva'ekue Participación Infantil Adolescente (GRAPIA) Grupo Regional Asesor-pe[1], ikatu haĝuáicha umi mitã pyahu ojejuhúva ipype ojesareko upe kuatia rehe, ha omboguejy hemimo'ã ha hembijerure oñeguenohẽ rekávo kuatia oñeikũmbykuaáva hasy'ỹ háiha. Umi ñomongeta reheae oñeguenohẽ jehaipy mokõiha ha oñembyaty heta apytu'ũroky oñemboguata haĝua tapereko ojeporútava oñemba'eporandu haĝua.

- Avei oñekombida omba'apóvo upe kuatia jehaípe umi mitã'i, mitakuña'i ha mitãrusu ojejuhúva Grupo Organizado Temático de Sistemas, omboguatáva oñondive mba'apohára katupyry IIN OEA ha GRAPIA ykekoharakuéra, jahechápa oñembosako'i upe tembiporu, ojekuaa mba'erãpa ojeporukuaa ha mba'e rehepa tuicha mba'eha ojeguereko upe kuatia oñeikũmby pya'ekuaáva. Upévarã, oñeñomongetákuri irundy jevy yvytu pepo rehe, videollamada Zoom rupive, oike haguépe oñomongeta 10 mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu heta tetã Abya Yala guigua (Honduras, Paraguái, Perú ha Uruguái); umíva heta mba'e pyahu ha tembijerure omoĝuahẽ oñembosako'i rekávo peteĩteĩva umi 33 akytã ojejesarekopyre hese. Upéichante avei, heta ñe'ẽ he'iséva opokóva léi rehe hasynungáva ojejuhu rupi, ojepyta avei oñembosako'ívo Ñe'ẽndy ohova'erã ko kuatia ndive.

[1] El GRAPIA ko'ağaite oguereko hyepýpe tapicha pyahu 18 ha 25 ary oguerekóva heta tetãmegua ko Abya Yala-pe, ojejuhúva ipype 2 ary pykukue, ojehepyeme'ẽ'ỹre ichupe. Umi ykekohára niko hína mitã pyahu yma imitãme ha imitãrusuvépe oñemongu'e mbareteva'ekue hapichakuéra oñemongu'e ha oñembyatývo, taha'e derecho, principio ha proceso, ombojoajúvo hapichakuérape, omoheñóivo aty oñemba'eporandu haĝua ha aty ojeikehápe ojepartisipa tetã ha'ekuéra oikohápe. Hetave marandu ojejuhu ko'ápe: Grapia - Nuestra Voz a Colores

Apaháp̃e, Abya Yala Ñoñe'ẽme'ẽ, ojekuaáva avei Pacto de San José de Costa Rica-ramo, oñemboaje upe Conferencia Especializada Interamericana Yvypóra Derecho reheguáp̃e, ha oñembovale upe Estado Abya Yala-ygua estado omboguapyva'ekuép̃e héra, upe 18 jasypokõi 1978 guive.

Oguereko 82 akytã, oñembyatýva mbohapy pehẽ ha pateĩ imoakaháva; umivahína:

Vore peteĩha: Umi Estado rembiaporã ha derecho oñepysyrõva.

Vore mokõiha: Mba'e rupivépa oñepysyrõta.

Vore mbohapyha: Tembiaporã sapy'a g̃uarãva.

Ko kuatiáp̃e oñemboguapýta umi akytã vore peteĩhapegua ha pateĩ akytã vore mokõihapegua, jahechápa noñemba'apói umi derecho omboajéva ko kuatia mayma tapichápe g̃uarã (ijapytepekuéra avei mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu).

3. ABYA YALA ÑOÑE'ẽME'Ẽ

Umi Estado Abya Yala-ygua omboajéva ko Ñoñe'ẽme'ẽ, omoañetévo hembipota oñemopyenda rekóvo kóva ko Continente-pe umi pojoapy oñemombarete haĝua democracia, tove maymave tapicha ta'isãso ha tetãygua maymávape toñemomba'e, oñemoañete rekávo mayma yvypóra derecho teete; -

Ohechakuaávo yvypóra nda'iderechoiha heñói rehe peteĩ tetã Estado-pe año, iderechoha ha'e rehe yvypóra, ha upéicha rupi tekotevẽha oñepysyrõ maymave derecho opaite tetãme, mayma tetã omboajéva ha oipoytyvõtava umi derecho omoañetevavoi opaite Estado Abya Yala-pegua.

Ojehechaha rehe ko'ã tembiapoukapy oñemoañetéma hague upe Organización de los Estados Americanos Kuatiañe'ẽme, Declaración Americana de los Derechos y Deberes del Hombre ha Declaración Universal de los Derechos Humanos-pe oñemoañete ha oñemboguapypa va'ekue ambue pojoapy yvypóra derecho reheguápe, opavave tetãme ĝuarãvape ha avei tetã ko región-pe ĝuarãme.

He'ijey jeývo, Yvypóra Derecho Declaración Universal rekópe, yvypóra hekokatukuaaha kyhyje ha temikotevẽ'ỹre, oñemoañetéramo peteĩteĩva tapichápe ohupytývo umi derecho económico, social ha cultural, ha avei ambue derecho oguerekóva yvypóra háicha.

Ha ojehecha rehe upe Conferencia Interamericana Extraordinaria Mbohapyha (Buenos Aires, 1967) omoneĩ hague ojegueroikévo upe Organización Kuatiañe'ẽme ambue tembiapoukapy hetave mba'e omoañetéva umi derecho económico, social ha educacional rehegua, ha omoañeteva'ekue ñoñe'ẽme'ẽ peteĩ tetã Abya Yala-yguápe ĝuarãva yvypóra derecho rehegua, ombohete, omboguapýva hembiaporã tee ha mba'e temimoĩmby pópepa opytáva umíva.

Upéicha rupi, opyta oñoñe'ẽme:

VORE PETEĨHA:

Umi Estado rembiaporã ha derecho oñepysyrõva

Akytã1. Omboajévo mayma derecho

Mayma Estado ojejuhúva ko Ñoñe'ẽme'ẽme oñe'ẽme'ẽ omboajévo derecho ha tekosã'ỹ ojehechakuaáva ipype, ha omoañetévo opa tapicha oikovévo iñangarekópe ha oiporúvo ijehegui ha hekópe umíva, oñemboyke'ỹ rehe ichupekuéra, taha'e raza, ipire sa'y, imeña, iñe'ẽ, itupãjerovia, ogueroviáva política térã ambueichagua rupi, taha'émo moõguápa, iviruheta térã imboriahúpa, moõpa heñói, térã oimeraẽva mba'a hekohapegua rehe.

Akytã 2. Oguenohẽvo tembiapoukapy omboajévo derecho upe tetãme

Oiméramo umi derecho ha tekosã'ỹ oñeñe'ẽha akytã 1-me noñemoañetéi gueteri umi tembiapoukapy ha léi ojeguerekómava voípe, umi Estado Parte oñe'ẽme'ẽ oguenohẽvo léi térã ambue tembiapoukapy tekotevẽva, omoañete hag̃ua umi derecho ha tekosã'y.

Akytã 3. Ojehechakuaávo tapicháp̃e ipokatu rehegua derecho

Opavave tapicha iderécho ojehechakuaávo ichupe ipokatuha yvypóra háicha léi renondépe.

Akytã 4. Ojeikovévo rehegua derecho

Mayma tapicha iderécho oñemoañetévo ichupe oikovévo. Ndaikatuvéima ojejukávo avavépe hembiapo vaikue rehe umi Estado oñemboykéma haguépe peichagua jejuka. Ndaikatúi ojejukávo tapicha omba'evai apo jave ndohupytýi gueteriva papoapy ary térã ohasámava pokõipa ary ha avei kuña hyeguasúvape. Opaite tapicha oñekondenáva omanóvo iderécho ojerurévo amnistía, Estado opoívo ichugui térã ombovevuivévo iñemonambi térã ohekovejopývo ichupe ambue hendáicha.

Akytã 5. Tekokatu rehegua derecho

Mayma yvypóra iderécho hekove jopeipyrévo, tove tahesãi hete, iñapytu'ũ ha hi'ángape. Avave rehe ndaikatúi ojejahéi. Mitã'i, mitãkuña'i térã mitãrusu ojegueraháramo justicia renondépe, noñembojehe'aiva'erã ichupekuéra umi kakuaáva ndive ha ojeguerahava'erã tribunal ichupekuéra g̃uarãvape pya'etemi ikatuháicha, jahechápa oñembohape ikáso.

Akytã 6. Tembiguái reko nda'ijavéima

Avavépe ndaikatúi ojeguerekóvo tembiguáiramo; ko'ãva ha tembiguái kuña ñevende mba'eveichavéramo ikatu oñemoneĩvo. Avavetépe ndaikatúi ojejopývo omba'apo hag̃ua mbaretépe ha'e ojapose'ỹre.

Akytã 7. Tekosã'ỹ rehegua derecho

Mayma tapicha iderécho hekove sãsóvo ha isegúrovo hekove. Mavavépe ndaikatúi oñemonambívo, noiméi mba'érõ hembiapokue ojejapyhy mba'evaíramo umi Estado parte-gua Léi Guasúpe térã umi léi oñembosako'ipyre hi'áripe.

Avave ndaikatúi oñemonambi térã oñemboka'irãivo ojehechauka porã'ỹre hembiapo vaikue. Opaite tapicha oñemonambíva iderécho ojeguerahávo ichupe juez térã tribunal pevarã oñemoĩva renondépe. Avavete ndaikatúi oñemonambi deudakuére. Ko'ápe ndoikéi mburuvicha justicia omboguatáva omandáva tapicha nombohasáiva ipo iñemoñere hendive oiko'ỹvape tekotevẽ háicha.

Akytã 8. Justicia oporohendúvo

Mayma tapicha iderécho oñehendúvo ichupe, tove tohendu ichupe hekópe porã ha ára oñemoĩva kuápe, peteĩ juez térã tribunal upevarã oĩva, oñemongu'éva ijehegui ha oñemoĩva mbytépe, omoĩva léi upe mboyve voi; péicha ojejapova'erã oimeraẽ tapicha káso oñemboguatávo, oñemyesakã hag̃ua iderécho ha avei hembiaporã, taha'e tetãygua háicha, mba'apo rehegua térã oimeraẽichagua. Opa tapicha oñembojaha mba'evai iderécho ojererekóvo ichupe mba'e vai apohara'ỹramo, ndojehechaukái aja añetehápe ha'e hague upe mba'evai apohare (avavére ndoje'ekuaái mba'evai apohareha ojehechauka peve añetehápe upéicha hague).

Akytã 9. Léi ha mba'e apo ohasamava'ekue rehegua

Avave ndaikatúi oñemboka'irãivo ojapo térã ojapo'ỹ hague rehe mba'e upéramo guare léi ndojapyhýiva mba'evaíramo.

Akytã 10. Oñemba'e mbojevývo derecho

Opavave tapicha iderécho léi he'iháicha oñembojevývo ichupe ojepe'ava'ekue ichugui peichahágui ojejavy rupi oñemonambíramo ichupe.

Akytã 11. Tekopotĩ ha Tekokatu rehe Ñeñangareko

Opaite tapicha iderécho oñemomba'évo hekokatu. Ndaikatúi mavave oikévo avave rekovépe hekope'ỹ, taha'e ha'e yvypóra háicha, hogapýpe, hógape térã katu ojejapívo hese mba'e vai omongy'akuaáva hekopotĩ ha héra.

Akytã 12. Tekosãso tembigueroiva ha Tupãjerovia rehegua

Mayma tapicha iderécho hekosãsóvo hembiaguarovia ha itupã jeroviápe. Ko derecho kuápe oike tekosã'ỹ oñemombaretévo tupãjerovia ojeguerekóva térã oñemoambuévo, ha avei tekosã'ỹ ojegueroviávo Tupã ojegueroviaséva, ojekuaaukávo upéva ha oñemyasãivo upe tembiguerovia, taha'émo peteĩteĩ térã aty háicha, opavave resa renondépe térã hi'añohápe. Túva, sy térã tapicha oñangarekóva mitã rehe iderécho iñemoñare térã upe mitã oñehekombo'évo tupãjerovia ha tekoporã rape rehe, hembikuaa he'iháiha ichupekuéra.

Akytã 13. Tekosã'ỹ Jepy'amogeta ha Temiandu rehegua

Mayma tapicha iderécho ojepy'amongeta ha oikuaaukávo hemiandu. Ko derecho ryepýpe oike ojeheka, ojehupity ha oñemyasãivo marandu ha apytu'ũroky opaichagua, oñemboyke'ỹre mba'eveichagua, taha'e ayvúpe, ojehaipyre, térã oñembokuatiapyre ỹramo katu oimeháicha ojeporavokuaáva.

Akytã 14. Oñemba'emyatyrõ ha Oñembohováivo rehegua derecho

Tapicha maymáva ohovaíva hese marandu añetegua'ỹva térã ombyaiséva ichupe, marandu oñemoherakuãva momaranduhára oñemboajéva tembiapopu rupive ha oñemyasãiva maymavépe ĝuarãme, iderécho oñemyatyrõvo marandu hesegua, umi momaranduhára rupi jey térã ombohováivo ha'ete, oñemohenda háicha léile.

Akytã 15. Ñembyaty Ñomongetarã rehegua Derecho

Oñemboaje derecho opavave oñembyatývo oñomongeterã py'aguapýpe ha mboka'ỹre. Ko'ã derecho ñemoañete ojekokuaa umi káso léipe oñemboguapýva rupi añoite, tekotevẽ mba'éramo umi tekoaty ojeguatahápe democracia rekópe, umi tetã segurorã, opave isegúro rekávo, térã oñeñangareko potávo maymave rekokatu rehe, térã maymave derecho ha tekosã'ỹ rehe.

Akytã 16. Tekosã'ỹ jejoajurã rehegua

Maymave tapicha iderécho ojoajúvo ojuehe oipykúi rekávo hembiguerovia, itupãjerovia, política, economía, tembiapo, hekohaty, arandupy, ñoa'ãngatu ha ambueichagua rehehápe.

Akytã 17. Ogapy ñepysyrõ rehegua

Ogapy niko hína pojoapy ndetuichavéva tekoatýpe, tekoaty ha Estado oñangekova'erã hese. Peichahágui ojohejáramo sy ha túva (umi omendáva), ojejapova'erã tekotevẽva oñeñangareko haĝua mitãnguéra rehe, tove toñemotenonde umi kyrỹime opaite mba'égui. Léi rupive oñemopeteĩcha va'erã ideréchope umi mitã heñóiva ogapy sy ha túva omendahápe ha heñoiva'ekue umi okápe ndive.

Akytã 18. Téra rehegua Derecho

Mayma tapicha iderécho héravo ha oguerahávo itúva ha isy rerajoapy térã peteĩva mba'éva.

Akytã 19. Mitã derecho

Mayma mitã'i, mitãkuña'i ha mitãrusu iderécho oñangerekóvo hese hekópe porã hogayguakuéra, hekoha ha Estado.

Akytã 20. Tetã rehegua derecho

Opaite yvypóra iderécho Estado yvy ha'e heñói haguépe omohetãvo ichupe, nda'ideréchoiramo ambuépe.

Akytã 21. Mba'erepy tee jerereko rehegua derecho

Opaite yvypóra iderécho oiporu ha oikove porãvo mba'erepy oguerekóva reheae. Mavavégui ndaikatúi ojepe'a imba'erepy, ndaha'éi mba'éramo jehepyme'ẽ oñembojevy haᷝgua, mba'e ou porãtava mayma tetãyguápe ᷝguarãva ha umi káso oñemohenda háicha léipe.

Akytã 22. Ojehóvo ojehosehápe ha ojeikóvo ojeikosehápe

Mayma tapicha oikóva léi omohenda háicha peteĩ Estado retãme iderécho oñemongu'évo ipype ojapose háicha, ha oikóvo ipype leikuéra omoneĩma guive. Opaite yvypóra iderécho osẽvo ojejokose'ỹre ichupe oimeraẽ tetãgui, ha hetã teégui avei. Pytaygua oikóvo léi he'iháicha Estado ojokupytývo ko Ñoñe'ẽme'ẽ ndive yvýpe oñemosẽkuaa ichugui léi omandáramo añoite. Mayma tapicha iderécho oheka ha oñembohupávo ichupe tetã ambuépe péicha ku ojeperseguíramo ichupe política kuégui, térã umi ambue mba'ekuére ohóva política rehe ha umi léi peteĩtĩva umi Estado pegua ha avei ñoñe'ẽme'ẽ ovaléva opaite tetãme ᷝguarã he'iháicha.

Akytã 23. Política rehegua derecho

Opaite tetãygua ohupytyva'erã ko'ã derecho ha juruja: a) oikévo política-pe, taha'e ijeheguiete térã katu ambue tapicha hérape ojeporavópe tekosãsópe porã; ã) ovota ha ojeporavóvo ichupe mburuvicha jeporavópe ojejapokatuíva ha hekópe; oguerekóvo juruja oikévo, joja rekópe porã, omba'apo función pública-pe hetãme.

Akytã 24. Jojareko léi renondépe

Mayma yvypóra peteĩcha léi renondépe. Upéicha rupi, iderécho, oñemboyke'ỹre ichupe, léi omo'ãvo ichupe.

Akytã 25. Justicia Ñeñangareko

Yvypóra maymáva iderécho oñemombyky ha oñembopya'évo ikáso juez térã tribunal renondépe, omo'ãva ichupe opa mba'e opyrũkuaáva umi iderécho tee omoañetéva Léi Guasu, léi ha avei kóva ko Ñoñe'ẽme'ẽ.

Akytã 26. Akãrapu'ã mbeguekatúpe

Umi Estado Parte oñe'ẽme'ẽ oñemongu'évo opáichavo, taha'e hetã ryepýpe ha avei ñopytyvõme ambue tetã ndive, ko'ýte economía ha técnica-pe, jahechápa ikatu haguéicha oñemoañete umi derecho osẽva tembiapoukapy economía, tekoaty ha tekombo'e, tembikuaa ha arandupýgui, ojejuhúva upe Organización de los Estados Americanos Kuatiañe'ẽme, oñemoambueva'ekue Protocolo de Buenos Aires[2] rupive.

[2] http://www.oas.org/es/sla/ddi/tratados_multilaterales_interamericanos_A-41_carta_OEA.asp

Akytã 27. Oñemoañetéva ko'ápe Ñemboykekuaa

Peichágui oikóramo ñorairõ, Estado parte oikéramo tesaparápe térã ikatúramo ho'a amenáso hekosãso ári, ikatu ojapyhy tape omosãsóva ichupe ohejávo hekorã ko Ñoñe'ẽme'ẽ rupive, iñemongu'e ha hembiapo ndojokupytýima guive umi tekoporã omoĩva hi'ári derecho internacioanal ha noporomboykéima guive taha'e raza, pire sa'y, meña, ñe'ẽ, tupã jerovia térã imboriahu ỹramo iviru heta haguére hamba'e.

Akytã 28. Estado Federal rehegua

Upe Estado parte oñembohetéramo Estado Federal ramo, upe tetã rekuái opytáva upéva upe Estado parte-pe omboajepaiteva'erã tembiapoukapy oñemboguapýva ko Ñoñe'eme'ẽme, ohóvo umi mba'e opytáva ipópe ha ha'e omandaha rehe ijyvýpe, oñeñe'ẽramo léi ha justicia ñemboguata rehe.

Akytã 29. Mba'éichapa oñeikũmbyva'erã

Mba'eveichagua tembiapoukapy ojejuhúva ko Ñoñe'ẽme'ẽme ndaikatúi ojejapyhy kóicha: oñembogue, oñekytĩ térã oñemboykévo derecho ha tekosã'ỹ oñemboguapýva ko kuatiápe ojeporúvo térã katu oñembopyka'a'ive oñemboguapýva ipypégui.

Akytã 30. He'íva ipype Jeapokuaa'ỹ

Oiméramo noñemoañetekuaái, ko Ñoñe'ẽme'ẽ rekópe, ojeporu ha oñemañetévo derecho ha tekosã'ỹ ojehechakuaáva ipype, katuetei oñemboguatava'erã umi léi oñeguenohẽva interés tuichavéva oĩ rupi, ha umicharãvoi oñeguenohẽva he'i háicha.

Akytã 31. Ambueve derecho Jehechakuaa

Ko Ñoñe'ẽme'ẽme ikatu ojegueroikeve ambue derecho ha tekosã'ỹ rehe ñeñangareko oñemohenda háicha voi umi akytã 76 ha 77-pe[3].

Akytã 32. Ojokupyty háicha Tembiaporã ha derecho

Mayma yvypóra hembiaporã tee hogapy, hekoha ha hapicha yvypóra maymáva ndive. Derecho oguerekóva peteĩ yvypóra niko hembe'y ambue hapichakuéra derecho peve, upéichante avei opavave segurida ha jeikove porã rekópe, ojeiko háicha ojoapytépe democracia rekópe.

[3]Akytã 76ha 1. Oimeraẽ Estado parte ha Comisión térã Corte Pytyvõhára Pavẽ rupi ijehegui ojejurévo Amandaje Guasúpe oñemoambuévo ko Ñoñe'ẽme'ẽ. 2. Umi mba'e oñemoambuéva ipype oñepyrũta ovale umi Estado omoneĩvape upe ára oñemoañeteha guive upéicha ojejapotaha, ha upevarã mokõi mbohapy Estado parte-gui omoneĩramo, Ambue Estado parte-pe ẽguarã katu oñepyrũta ovale ha'ekué omoañeteha ára guive.

Akytã 77ha 1. Pokatu oñemohendáva akytã 31-pe he'iháicha, oimeraẽ Estado parte ha Comisión ikatu ogueroike apopyrã ikatúva ojegueroikeve ko Ñoñe'ẽme'ẽme, umi Estado Parte oñemoamandaje javépe, jahechápa mbeguekatúpe tembiapoukapy oñeñangarekóvo ambue derecho ha tekosã'ỹ rehe. 2. Peteĩteĩ umi protocolo-pe oñemboguapyva'erã mba'éihapa oñemoñepyrũta oñembovale, ha oñembovaléta umi Estado parte upepeguápente.

VORE II:

POJOAPY OJEPOROÑANGAREKO HAÃUA VI UMI TEMIMOÎMBY REEHGUA

Akytã 33: Ko'ã temimoîmby opyta oikuaa ha oñangarekóvo oñemoañete haãua opa tembiaporã he'íva mayma Estado parte omoañeteteha ko Ñe'ẽme:

a) Comisión Interamericana de Derechos Humanos, ko'a guive iñehenóiva Comisión ha,

ã) Corte Interamericana de Derechos Humanos, oñehenóiva ko'a guive Corte.

Akytã 34 guive 73 peve: Ko'ã akytã niko ohakã'i'o mba'éichapa omba'apo ha mba'épa umi temimoî ojehejáva ko sistema interamericana-pe, péva he'ise, Comisión Interamericana ha Corte Internacional.

Akytã 74 guive 82 peve:

Ko'ã akytã omyesakã umi tembiapoukapy tuichavéva ha sapy'arãguáva ko Abya Yala Ñoñe'ẽme'ẽ oñemoañete, oñemoañetejey, oñeñongatu, oñemyatyrõ, oñembohekorã ha oñedenunsia haãua.

ÑE'ẼNDY:

Ko'ápe oñemboguapy mbovymi ñe'ẽ he'iséva ha ikatúva nepytyvõ remoñe'ẽvo; umivahína:

AMNISTIA: Estado ohejareíramo mba'evaikue, ha upéicha omosãsoite umi mba'e apoharépe.

ÑEMO'Ã: Kóva hína pojoapy ojeporúva justicia ñemboguatápe oñemo'ã rekávo derecho térã oñepytyvõvo peteĩ tapicha oikotevẽvape.

ASILO: Ñemo'ã Estado ikatukuaa haĝua oiporu peteĩ tapicha, pytaygua térã tapicha hetã'ỹvape, Estado ha'e oikohápe ojepersegi rehe ichupe iñapytu'ũ roky térã política-kue rehe.

PENA ÑEMBOVEVUIVE: Indulto'imi ombovevuivéva upe castigo tapichápe ho'áva ka'irãime.

DELITO POLÍTICO: Kóva ojoavy umi mba'evai ojejapokuaávagui opoko rehe bien jurídico rehe; koichagua mba'evai niko oho política oñemohenda háicha térã Estado ryepýpe, ha, jepevéramo opokovaikuaa peteĩ tapicha bien político rehe año, oñemopyenda política-pe.

ENMIENDA: Kóva hína péicha ku oñemoambue'imíramo umi tratado internacional rembiapoukapy.

ESTADO FEDERAL: Koichagua Estado niko oguereko hyepýpe tekoha, ijaéva ijehegui política guivo, ha peteĩ tekuái poguýpe opytapáva; ha'ekuéra oñembohete, hembiaporã ha mba'éichapa ojokupytýta katu

oñemboguapy peteĩ Léi Guasúpe, ha'éva tembiapoukapy tuichavéva oñemongu'e hagua hikuái.

ESTADO PARTE: Estado omoneĩva'ekue oikévo peteĩ Tratado-pe, ha ichupe ĝuarã ovaléva upe tembiapoukapy.

INDEMNIZACIÓN: Kóva hína ojehepyme'ẽramo ojepe'ávagui imba'erepy ha derecho. Heseae oñembojevy mávape oñemboguata rehe mba'e ho'avaíva ichupe, taha'émo ojejaposéva, térã ojejapova'ekue opokovaíre hese. Jeyvéramo niko oñembojevy rekávo mba'e vaikue, oñeme'ẽ viru, upéicha rupi indemnización ojejapove viru rupi.

MITÃ TENONDERÃITE: Kova reheae opaite mitã'i, mitakuña'i ha mitãrusu ikatu omboaje iderécho, oñemoañetévo ichupe okakuaávo opa hendáicha ha pokatu oñehenduka ha oiporavóvo. Umi mburuvicha omboguatátaramo tembiaporã opokóva mitã'i, mitãkuña'i térã mitãrusu rehe ohenduva'erã ichupekuéra ha ojapo umi mba'e oipytyvõtava ichupekuéra okakuaa ha oikove porãvo.

JURISDICCIÓN: Kovahína pokatu oguerekóva Estado oikévo omyatyrõ ñorairõ oikóva tetãyguakuéra apytépe oiporúvo léi. Ha'e avei tenda térã tekoha oñemoañetehápe upe pokatu.

ORDEN PÚBLICO: Situ ombokatúva oñemoañetévo derecho py'aguapýpe ha opavave omboguatávo hembiaporã tee, jahechápa ojeikopa oñondive py'aguapýpe.

PERSONALIDAD JURIDICA: Ñembotekove oporombojurujáva ojeguerekóvo derecho ha tembiaporã tee ha ojehechakuaávo ichupe ipokatuha léi renondépe ha omba'e'apokuaávo. Péva ohupyty mayma tapicha, taha'émo ava háicha térã léi rupive.

PROTOCOLO: Kovahína tembiapoukapy ombohapéva mba'éichapa oñemba'apova'erã oñondive diplomacia rehe ñañe'ẽramo.

RATIFICACIÓN: Kovahína pojoapy ojekuauka hagua oñemomoneĩha ojejopývo tratado rupive.

RESERVA: Peteĩ estado oikuaaukáramo ijeheguiete he'ívo omoneĩha ojejopyukaha peteĩ tratado internacional multilateral rupive, jahechpapa omboyke térã omoambue upe tratado akytã omandáva.

***Remoñe'ẽmbaséramo Abya Yala Ñoñe'ẽme'ẽ, ikatu remboguejy ko'águi:**
https://www.oas.org/dil/esp/1969_Convenci%C3%B3n_Americana_sobre_Derechos_Humanos.pdf

IIN-OEA
2022